

radio en televisie in afrika — een communicatiebeleid

greta pauwels-boon

Het charter van de Organisatie voor de Afrikaanse eenheid (O.A.E.), beter gekend onder de Franse naam O.U.A., schreef de oprichting voor van culturele en wetenschappelijke instellingen in Afrika. Zo werd o.m. De Unie van Nationale Radio- en Televisiestations in Afrika, URTNA genaamd, in 1960 gesticht te Tunis. In 1962 ging ze van start. Deze zusterorganisatie van de Europese Radio-Unie hield dit jaar, van 5 tot 7 februari 1979, te Dakar haar negentiende algemene vergadering.

De Unie van Afrikaanse omroepen

De Unie is samengesteld uit vierendertig actieve leden, nl. de nationale organismen voor radio en televisie van de Afrikaanse lid-staten van de O.U.A., en elf geassocieerde leden. In Afrika, waar de meeste landen een unitaire staatsvorm hebben, zijn de radio- en televisiestations staatsomroepen in handen van de regering. Het privéstation «Radio Voice of the Gospel» in Ethiopië werd in 1978 een regeringszender onder de naam «Voice of revolutionary Ethiopia». Gambia bezit nog een commerciële privé-zender. In Liberia, het land waar voormalige Amerikaanse slaven een nieuwe natie vormden, werken een relaisstation van The Voice of America en twee niet-commerciële radiostations. Marokko heeft een relaisstation van The Voice of America en twee Spaanse regeringszenders in de Spaanse gebieden, Swaziland een commerciële en

een niet-commerciële privé radio-omroep.

De geassocieerde leden. De wereldomroepen

Tot de geassocieerde leden van de URTNA behoren hoofdzakelijk de wereldomroepen van de vroegere koloniserende landen die nu nog economische, politieke en culturele belangen verdedigen in Afrika: België, West-Duitsland, Frankrijk, Portugal. Ook Nederland, Ierland, Joegoslavië en Zwitserland zijn geassocieerd lid, evenals de P.L.O. (Palestijnse bevrijdingsorganisatie), Iran en Saoedi-Arabië. De uitgangspunten van het programmabeleid van de wereldomroepen zijn niet alleen een band te scheppen tussen het moederland en zijn over de wereld verspreide burgers, maar ook het bevorderen van goodwill voor het Europese land door informatie en berichten over culturele, economische, sociale en politieke prestaties van het land onder de aandacht van een groot publiek te brengen. Frankrijk en West-Duitsland zijn de twee landen met de meest duidelijke politieke en economische interesse in de Franssprekende staten, die het grootste deel van Afrika beslaan (1). In alle Afrikaanse grootsteden is een Centre Culturel de l'Alliance française en een Goethe-instituut gevestigd. Samen met hun politieke en economische belangen streven de Fransen ook taal- en cultuurbelangen na. Op de negentiende

algemene vergadering van de URTNA was Frankrijk door niet minder dan acht leden vertegenwoordigd, onder leiding van de directeur-generaal zelf van de Franse televisie, tevens president van de Europese Radio Unie, J. Autin.

Radio Nederland Wereldomroep ontwikkelt een intense activiteit. Vroeger hoofdzakelijk gericht op de toenmalige koloniën, kan hij nu dank zij zijn technische middelen - een zenderpark in Lopik, één op de Nederlandse Antillen en één op Madagascar voor Afrika - en uitzendingen in zeven talen, in principe elke regio van de wereld in de eigen taal benaderen. Radio Nederland Wereldomroep heeft ook de productie ter hand genomen van informatief-educatieve programma's voor enkele Engelstalige landen in Afrika en helpt ter plaatse projecten ontwikkelen.

Zwitserland verdedigt zijn commerciële belangen met een uitgebreid net van kortegolfzenders, met programma's in acht wereltalen. Joegoslavië is aanwezig als woordvoerder van de niet gebonden landen en roept het thema op van de Nieuwe Internationale Informatie Orde. Saoedi-Arabië, de Palestijnse P.L.O. (en tot voor kort ook Iran) vertegenwoordigen het Nabije Oosten.

Tussen de geassocieerde landen van de URTNA vinden we Groot-Brittannië niet terug. Het land werkt rechtstreeks samen met zijn vroegere koloniën in een organisatie voor radio en televisie van het Commonwealth. Het levert bovendien niet gratis programma's zoals vele

Westeuropese wereldomroepen, maar verkoopt ze. Als observator was Visnews, het Britse televisie wereldnieuwsagentschap, op de URTNA-vergadering wel aanwezig. Zijn vertegenwoordiger onderstreepte het belang van de snelheid van de nieuwsspreiding en wees op de impact van de omroepsatellieten.

De waarnemers. Internationale organisaties.

Op de URTNA-vergadering fungeerden daarnaast als waarnemers: drie Afrikaanse landen, Gabon, Rwanda en Oeganda; de wereldomroepen van Spanje en Franssprekend Canada; een hele reeks internationale organisaties: FAO en WHO als medewerkers aan educatieve programma's, de UNO, de katholieke organisatie UNDA, de internationale unie van tele-communicatie UIT en haar Afrikaans net Panafstel, de URTI (université radiophonique télévisuelle internationale), een groepering voor uitwisseling van culturele programma's in de Franse taal, hoofdzetel Parijs en huidige directie Radio France; de Prix jeunesse internationale; een Duitse groepering; FES en GTZ, Duitse coöperatiefondsen voor Afrika; en de eigen Afrikaanse internationale instellingen zoals de organisatie voor Afrikaanse eenheid (OUA), de unie van Afrikaanse sportjournalisten (U.J.S.A.), en de vereniging van Senegalese journalisten (A.N.J.S.); tenslotte het in Canada opgerichte, in Senegal gevestigde Centrum van Franssprekende radio en televisiestations (CIRTEF). Opvallend was de vertegenwoordiging van de UNEP, United Nations Environment Program, een jonge afdeling van de Verenigde Naties met hoofdzetel te Nairobi. Deze stichting ijvert voor meer ecologisch bewustzijn. Ze gaat er van uit dat de sociale en economische ontwikkeling van de jonge naties niet mag gepaard gaan met een verbreking met het natuurlijk milieu; de mens moet centraal blijven. Het natuurlijk evenwicht moet in de wereld gerespecteerd worden; vooral de radio, het best hanteerbaar medium tot ontwikkeling, dient zijn programma-beleid in die zin te voeren.

Het beleid

De URTNA is een professionele organisatie die zich inzet voor de ontwikkeling en de versterking van de rol en de kwa-

bijna een eeuw

HET BELANG VAN LIMBURG

Herckenrodesingel 10, 3500 HASSELT - Tel. 011-25.09.11

liteit van radio en televisie in Afrika. Haar doelstellingen behelzen :

- Het in stand houden en bevorderen van de samenwerking tussen haar leden, de Afrikaanse radio-omroepen.

- De belangen van de uitbaters van de aangesloten radio en televisie organismen op alle gebieden te steunen en banden te scheppen met andere omroepexploitanten en hun groeperingen.

- De studie van alle vraagstukken i.v.m. radio en televisie te coördineren en te bevorderen, alsook informatie-uitwisseling te verzekeren over alle materies van algemene interesse.

- Bemiddelend optreden opdat de voorschriften van de internationale en inter-Afrikaanse akkoorden inzake radio en televisie zouden nageleefd worden.

De URTNA is ook bedoeld als mechanisme voor uitwisseling van radio- en televisieprogramma's tussen de lidstaten. Zij moedigt de kwalitatieve verbetering van de programmaproducties aan, stimuleert de nauwe samenwerking tussen de Afrikaanse landen op het gebied van radio- en televisieprogramma's en bevordert de internationale verspreiding van hun programma's. Tenslotte brengt zij de verantwoordelijken en de programmamakers samen om hun bevindingen uit te wisselen en naar oplossingen te zoeken, wat betreft het produceren en het exploiteren van programma's.

Activiteiten. De centra

Ondanks haar financiële beperkingen heeft de URTNA een intense activiteit aan de dag gelegd. Naast de hoofdzetel te Dakar (Senegal) heeft zij twee centra opgericht, één voor uitwisseling van programma's en voor culturele zaken te Nairobi (Kenya) en een technisch centrum te Bamako (Mali). Het centrum te Nairobi wil de coproductie aanmoedigen, b.v. van nieuwsberichten, maar vooral van televisieprogramma's met een sociaal en cultureel karakter zoals over traditionele kunst. Zo werden enkele West-Afrikaanse landen belast met coproducties over traditionele versiering van hout en aardewerk, weven en kleuren van stoffen, metaal-, ijzer- en koperbewerking.

Dit centrum is operationeel. Er werd op de jongste URTNA-vergadering bepaald dat elk land één programma per maand zou aanbieden. Ofschoon de hulp van internationale organismen zoals FAO,

WHO, Unesco en het internationaal arbeidsbureau te Genève onontbeerlijk is, wordt de nadruk in de eerste plaats gelegd op het functioneren van dit centrum *door en voor de Afrikanen*, op de dekolonisering van de omroep in Afrika, op het bevorderen van de afrikanisatie van radio- en televisieprogramma's, en op het scheppen van een beter begrip tussen de volkeren van dit continent ter ontwikkeling van de Afrikaanse cultuur. Deze uitwisseling van programma's behoort tot de belangrijkste projecten van de Afrikaanse omroepen. Maar tussen theorie en praktijk blijft nog een hele weg af te leggen. De coproductie loopt niet zo vlug van stapel. Het bewustzijn van de noodzaak en de wil zijn echter aanwezig.

Onder impuls van de URTNA leveren de Afrikaanse landen een gezamenlijke inspanning. Naast centra in Kenya en Mali, werd te Ouagadougou (Opper-Volta) een centrum voor vorming van personeel voor rurale radio in het leven geroepen, met financiële steun van de Duitse Bondsrepubliek en Algerije en actieve medewerking van acht Afrikaanse landen. Egypte biedt cursussen en beurzen voor stagiaires, producers en techniekers. Algerije geeft materiaal voor het technisch centrum in Bamako. Nadruk wordt gelegd op de cruciale rol van de transistor-radio als sleutel tot de ontwikkeling en op programma's die een betere administratie op het gebied van landbouw, de grote lijnen van de primaire gezondheidszorg, en raadgevingen over de milieuzorg als onderwerp hebben.

Steun van de Afrikaanse pers

Stippen we aan dat deze beleidsopties ook de steun van de Afrikaanse pers genieten. Terecht wijst deze pers op de juiste interpretatie die dient gegeven te worden aan het zoveel gebruikte woord «ontwikkeling» (développement). Het Europese ontwikkelingsmodel komt slechts een kleine minderheid ten goede. Meteen wordt het onderwijs in vraag gesteld. De schoolopleiding versterkt de sociale ongelijkheid, maakt het geluk van beampten, handelaars, industriëlen in de stad die in navolging van de Westerse levensstijl comfortabel gaan leven en ook dankzij het goedkope werk van de landbouwers en de arbeiders voor zichzelf ingevoerde produkten kunnen kopen. Voor de grote massa, zowat 90% van de bevolking, betekent ontwikkeling landbouw op het platteland, werkloos-

heid, proletariaat en prostitutie in de steden. Hun participatie aan het ontwikkelingsproces komt hun niet ten goede, maar is voor hen eerder nadelig (2). Ontwikkeling mag geen blind streven zijn naar het westers model, maar dient aangepast te worden aan het algemeen ontwikkelingsstadium van de meeste Afrikaanse landen. Vetrekkend *vanuit een traditionele technologie* dient men te zoeken *naar een verbeterde, aangepaste technologie*. Dit veronderstelt een technologie die werkbevorderend is en geen werkloosheid meebrengt. Enkele voorbeelden zijn : een toerisme waarvan de eigen gemeenschap profiteert, een school die jonge ambachtslieden opleidt en de traditionele kunst van de streek beschermt, een school aangepast aan de dagelijkse realiteit, die gelijke kansen biedt aan alle leerlingen.

De URTNA organiseert ook seminaries en colloquia, in samenwerking met instellingen zoals de WHO en de Unie van Arabische omroepen, voor het opstellen van programma's ter bestrijding van tropische ziekten. Zij werkt mee aan projecten voor een Pan-Afrikaans net van tele-communicatie, aan vergaderingen van de Verenigde Naties voor telecommunicatie in Afrika, en deze waar concepten als een nieuwe internationale culturele of informatie orde, de Noord-Zuid dialoog verdedigd worden. Ze neemt deel aan UNO- of Unesco-conferenties over radio en televisie en aan de stichting van een Pan-Afrikaans persagentschap.

Tot de technische problemen waarmee de URTNA geconfronteerd wordt behoren het coördineren van de Afrikaanse netten en een beter gebruik van de grondstations die in Afrika gelegen zijn. Tot de juridische problemen waarvoor de URTNA stappen ter verbetering aanwendt, behoort het internationaal aspect van de auteursrechten die ongunstig zouden uitvallen voor de Afrikaanse omroeporganisaties en niet aangepast zijn aan de Afrikaanse realiteit. Een van haar bekommernissen is het verwerven van de rechten van heruitzending van internationale manifestaties, de reductie van de satelliet-tarieven en de directe programma-uitwisseling per satelliet.

Voor een eigen informatie naar vorm en inhoud

De achttiende algemene vergadering van 1978 ontleedde het thema «naar een

meer authentieke Afrikaanse informatie». Er werd beslist dat radio en televisie geweldbeelden zouden vermijden, dat eerder de werkelijkheid in de landen qua vorming en ontwikkeling zou weergegeven worden, dat de voorkeur zou gegeven worden aan het beeld van een natie in wording met handhaving en versterking van een stabiele staatsstructuur. De vorm waarin de boodschap langs radio en televisie naar voren gebracht wordt, moet aangepast zijn aan de Afrikaanse cultuur, die een woordcultuur is, «une civilisation orale». De perceptie bij het publiek hangt voor een groot deel van deze vorm af. Zo is de persoon die de boodschap overbrengt of de identiteit van de spreker van groot belang, nl. iemand wiens gezag aanvaard wordt door de dorpelingen. De taal moet eveneens aangepast worden. Ze moet eenvoudig en bevattelijk zijn.

De studie van het publiek

Tot de belangrijkste studiethema's behoren in recente jaren in het westers massacommunicatieonderzoek de ontvanger en de gevolgen van de communicatie voor samenleving en individu. Alle westerse omroepen hebben een sterk ontwikkeld kijk- en luisteronderzoekssysteem en laten zich bij hun beleid door de resultaten beïnvloeden. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de Afrikaanse omroepen dit thema op de URTNA-vergadering van 1979 te berde hebben gebracht.

Ghana, Senegal, Egypte en Tunesië zouden al enkele studies van kijk- en luisteronderzoek uitvoeren. Opgeleid door het Audience Research Department van de BBC heeft de Ghanese omroep reeds heel wat onderzoek op dit terrein verwezenlijkt. Hier werd rekening gehouden met het verschil in levenswijze en de aspiraties van stedelingen en rurale bevolking. Een groep vrijwilligers uit de geletterde bevolking (40%) vrijgesteld van omroeptaks, vult de formulieren in. Onderwijzers en studenten gaan ter plaatse tijdens de vakantie deze formulieren ophalen en controleren. De verplaatsingen in het rurale milieu scheppen heel wat moeilijkheden, b.v. tijdens het regenseizoen. Andere problemen zijn de financiële middelen en de betrouwbaarheid van de weergegeven opinies van de bevolking. In Senegal wordt de medewerking van het publiek gevraagd tijdens de uitzendingen bij wijze van uitgelokte reacties.

Ook wordt een groep vrijwilligers, verdeeld over alle streken en verschillende sociale groepen, uitgezonden om de opinies op band op te nemen, reacties op uitzendingen en eventuele wensen. De verzamelde gegevens worden verwerkt, synthese en conclusies worden op de studiedienst gemaakt. Na drie maanden kunnen de eerste conclusies genoteerd worden. Tunesië meet zijn

luister- en kijkopinie aan de brieven van het publiek die vooral uitgelokt worden bij radio- en televisiewedstrijden, aan telefoonoproepen en kritiek in de pers. Egypte en ook Algerije peilen sporadisch naar waarderingen voor een bepaald programma.

Voor de Afrikaanse omroepen is de kennis van het juiste aantal radio- en televisietoestellen en nog meer van het aantal

(ADVERTENTIE)

NIEUWIGHEDEN

BELANGRIJKE BOEKEN

DAGBLAD TER SPRAKE.

door E. Bloembergen e.a.,
schrijven en discussiëren over dagbladpers, maatschappij en onderneming.

86 Fr

RECLAME TER SPRAKE.

door R.E. Abraham e.a.,
Schrijven en discussiëren over reclame

163 Fr

ONDERNEMING EN MEDIA.

door P. Juin e.a.
Dit boek handelt niet alleen over de dagbladen, maar over de gehele pers alsmede radio en televisie in hun functie als brug tussen ondernemingsland en de andere delen van onze maatschappij

245 Fr

DERDE INTERNATIONALE RUSSELL-TRIBUNAAL. Deel 1.

Documenten, beraadslagingen, resultaten.

400 Fr

ZE ZIEN LIEVER MIJN HANDEN DAN MIJN GEZICHT.

door S. Theunis.
Buitenlandse arbeiders in ons land.

860 Fr

EVOLUTIE VAN DE COMMUNICATIEMEDIA.

door Prof. Dr. Th. Luykx.
Dit overzicht van de ontwikkeling der communicatiemedia beperkt zich niet tot de huidig bestaande massamedia, maar tracht een schets op te hangen van de groei van de nieuwsvoorziening of het informatietransport in de samenleving van onze westerse beschaving.

1.075 Fr

POLITICS AND THE MEDIA.

door M.J. Clark.
Audio-Visual Media for education and research vol. 1.

752 Fr

STANDAARD BOEKHANDEL

Naamsestraat 57, 3000 Leuven

radioluisteraars en televisiekijkers al een hele verworvenheid. Vele landen zijn zeer uitgestrekt en bezitten slechts een rudimentair wegennet. De kostprijs van een kijk- en luisteronderzoek, zeker op continuë wijze uitgevoerd, zou enorm hoog oplopen. Deze research is voor economisch en communicatief onderontwikkelde gebieden zeker niet prioritair. Bovendien zijn de ontvangstmogelijkheden beperkt. Als er al televisie is, functioneert ze in de meeste landen enkel in de steden en voor de elite, voor nog geen 10% van de totale bevolking (3). De radio is in staatshanden en kent weinig of geen concurrentie. De medezeggenschap van het publiek, voor 60-80% analfabeten, zelfs al zou zijn opinie gekend zijn, heeft evenmin als op politiek, sociaal en economisch vlak veel te betekenen.

Geen alarmkreet tegen culturele bedreiging, of tegen het Amerikaans model

Een inzicht in de inspanningen die de Afrikaanse landen leveren voor de afrikanisatie van hun omroep- en programmabeleid, een onderzoek van de Afrikaanse pers die een bewuste taal voert voor een aangepaste ontwikkelingsvorm: «une technologie pour tous, appropriée et adaptée», doet ons afstand nemen van sommige studies die, vertrekkend van een vergelijking tussen Noord- en Zuid-Amerika, of tussen Noord-Amerika en sommige Aziatische landen, stellingen, die de verhoudingen tussen deze continenten op het gebied van de massamedia zouden bepalen, ook van toepassing achten op Afrika, onder veralgemening in een term Derde Wereld. Het is al zo moeilijk om de verscheidenheid op het Afrikaanse continent, ook op het gebied van de massamedia, met voldoende nuancerings tot algemene regels te herleiden; ondoenlijk lijkt het de toestanden van Zuid- en Midden-Amerika over de beïnvloeding van massamedia, te veralgemenen tot Afrika.

De alarmkreet van C.J. HAMELINK (4) als zou nooit eerder de verscheidenheid van culturen met de opkomst van de twintigste-eeuwse communicatietechnologieën op een zo massale schaal bedreigd zijn, lijkt ons voor Afrika niet gegrond. Het opkomend toerisme helpt de oude culturen in stand houden. De twee case-studies (5) door hemzelf aangehaald staven eerder dezelfde voorstellingen als die welke we in de voor-

gaande bladzijden maakten. Ook zijn organisatievorm en produkt van de massamedia in Afrika niet Noord-Amerikaans (6). Afrika staat veel dicht bij West-Europa en meer onder Europese invloed. De uiteenzetting boven over de URTNA-organisatie wijst hier duidelijk op. In KATZ' studie *Broadcasting in the Third World*, leren de tabellen (7) dat geen enkel Afrikaans land de Verenigde Staten als model heeft. Wel zouden de Verenigde Staten model staan voor een hele reeks Zuid- en Centraal-Amerikaanse en ook Aziatische landen. Radio en televisie zijn in Afrika gebouwd op Britse, Franse, Belgische, e.a. Europese modellen, en hebben zich aangepast aan de eigen staatsstructuren. De massamedia zijn steeds een emanatie en een onderdeel van de politieke en economische structuren van een land. Men kan moeilijk beweren dat de politieke en economische structuren van de Verenigde Staten deze van de Afrikaanse landen zijn. In Afrika zijn de omroepen staatszenders die zeker geen winstbejag voor de omroeporganisaties en industrieën op het oog hebben. Democratie, pluralisme, participatie, onafhankelijkheid t.a.v. de regering, nieuwe technologische ontwikkelingen die de media tot industrieprodukten maken, Open School e.a. zijn zeker geen kenmerken van de Afrikaanse omroepen. In Afrika is televisie uiterst weinig verspreid, de studio's zijn rudimentair uitgebouwd, het personeel is gering in getal. Radio is voor het merendeel gericht op een nationale en of rurale ontwikkelingsrol. Dat de door de elite geaccepteerde Noordamerikaanse invloed bepalend zou zijn voor de rest van de bevolking (8) kunnen we ook niet onderschrijven. De kloof tussen de stedelijke elite (10 tot 15% van de bevolking) en de rurale bevolking (85 tot 90%) is zo groot dat er van beïnvloeding weinig sprake is, wel van afzondering, van dualisme (9). Deze Afrikaanse elite is wel sterk nationalistisch, voert een beleid tot vrijwaring van de traditionele cultuur, herinvoering en herwaardering van authentieke elementen, een landbouw- of rurale samenlevingspolitiek voor de massa waarin vooral het medium radio, m.n. de goedkope transistor, een rol krijgt toebedeeld. Op weinige uitzonderingen na is het peilen van de massamedia evenredig met de economische onderontwikkeling van deze landen. Dat Senegal de voorkeur zou gegeven hebben aan naar westerse normen dure ingerichte stu-

dio's kan eveneens moeilijk beaamd worden (10). Zoals een bezoeker in 1979 het uitdrukte: «Ces studios sont deux fois rien», een eenvoudig lokaaltje waar zelfs de Belgische pioniers uit de jaren 50 niet naijverig op zouden zijn. Deze stellingname hoeft ons niet te verwonderen daar de auteur, C.J. HAMELINK, een kenner is van Zuidamerikaanse mediatoestanden. Zijn literatuurlijst bewijst dat hij slechts uit twee Afrikaanse bronnen put. De overige documenten behoren tot de literatuur uit de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Frankrijk, West-Duitsland. De literatuur uit de Afrikaanse landen zelf, van beleidsvoerders, wetenschappers, journalisten zou hem meer verheldering verschaffen.

Noten

(1) 18 Afrikaanse landen hebben de Franse omroep als model. Voegen we er Zaïre, Burundi en Rwanda aan toe, dan is Frans de hoofdtal van 21 Afrikaanse landen tegenover 14 Engelssprekende gebieden. Zie KATZ, E. en WEDELL, G., *Broadcasting in the Third World*, Londen, 1977, TABLE A.5.

(2) Cf. BAECK, L., *De derde wereld in ontwikkeling*, Leuven, 1979, p. 94-95.

(3) Nemen we Zaïre als voorbeeld. Het aantal TV-toestellen wordt in 1979 op 100.000 geschat op een totale bevolking van eveneens naar schatting 24 miljoen.

(4) HAMELINK, C.J., *Derde wereld en culturele emancipatie*, Amsterdam, 1978.

(5) Mozambique en Tanzania: *idem*, p. 69-75.

(6) *Ibidem*, p. 22.

(7) Tabel A5.

(8) HAMELINK, C.J., *op cit.*, p. 22.

(9) Zie ook HOUIDI, F., *Information et développement; les circuits de la communication sociale en Tunisie*, Doctoraatsthesis, Parijs, 1978.

(10) HAMELINK, C.J., *op cit.*, p. 11.

Verdere bronnen

1. Documenten URTNA, Dakar, december 1977, 1978, februari 1979.

2. *Afrique tribune*, Revue mensuelle internationale d'information politique, économique et culturelle, Dakar, 1978.

3. *Famille et développement*, Revue trimestrielle africaine d'éducation, nr 14-15-16, Dakar, 1978.

4. *World Radio TV Handbook*, Kopenhagen, 1978, volume 32.

5. Zie ook onze artikels *De ontwikkeling van de massamedia en hun functies in de ontwikkelingslanden*, in *Communicatie*, Leuven, nr 3-4, 1976-77 en *De informatie in de Derde Wereld. Een middel tot onderwerping, tot bevrijding of tot ontwikkeling*, in *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, nr 1, 1977.